

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร

ครบสัปตมวาร

ณวันที่ ๓๐ กันยายน พ. ศ. ๒๔๗๒

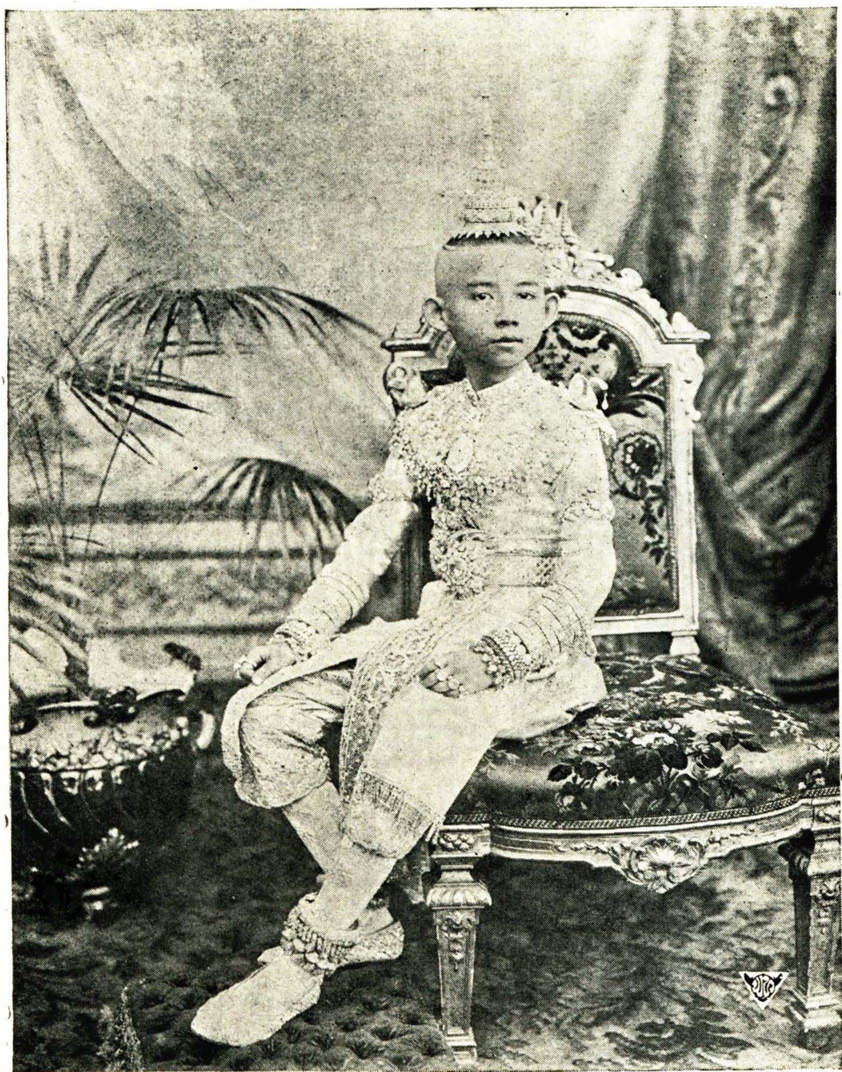
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระรูปสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร
เมื่อยังทรงพระเยาว์ ถ่ายเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๕

สารบาน

พระรูปสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร
ทรงเครื่องวันทรงพิ้งสวดโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖
พระชันษา ๑๓

จดหมายเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นสุริยอุปราคาถึงหมดดวงที่ในประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหราศาสตรบางฉะบับ ซึ่งแต่งไว้แต่โบราณว่า มีหมดดวงแต่จันทรอุปราคา แต่สุริยอุปราคานั้นหามีที่จะถึงหมดดวงไม่ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร ทั้งตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ ทรงคำนวณทราบว่าในปีมะโรงสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๑๑ จะเห็นสุริยอุปราคาหมดดวงในประเทศสยามนี้ เมื่อวันอังคาร ขึ้นค่ำ ๑ เดือน ๑๐ และทางโคจรของดวงอาทิตย์ จะให้เห็นสุริยอุปราคาหมดดวงได้ ที่ตำบลหว้ากอแขวงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อยู่ใต้คุ้งมะนาวที่ตั้งสถานีอากาศยานเดี๋ยวนี้ไม่ห่างนัก มีพระราชดำรัสแถลงแก่พวกโหรไทยในสมัยนั้น ก็มิใคร่มีใครเห็นพ้องด้วย เพราะผิดกับที่กล่าวไว้ในตำรา สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ตรัสเล่าเมื่อภายหลัง ว่าแม้พระองค์ท่านเองก็ไม่ทรงเชื่อ แต่หากเกรงพระราชอัธยาศัยก็รับจะตามเสด็จไปดูด้วย จึ่งโปรด ฯ ให้ตั้งพลับพลาสถานที่สำหรับทอดพระเนตรสุริยอุปราคาที่ตำบลหว้ากอนั้น แล้วเสด็จทรงเรือพระที่นั่งอัครราชวรเดชออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันศุกรเดือน ๙

แรม ๔ ค่ำ ประทับณที่บางแห่งในระยะทาง เสด็จไปถึงพลับพลาที่ตำบลหว้ากอเมื่อวันจันทร เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ครั้งนั้นเซอแฮรีออดเจ้าเมืองสิงคโปร์ขึ้นมาเฝ้า ฯ และรัฐบาลฝรั่งเศสก็แต่งให้พวกโหรมาดูสุริยอุปราคาด้วย ที่หว้ากอมีการรับแขกเมืองมีบรรดาศักดิ์สูงด้วยอีกอย่าง ๑ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรากตรำทำการคำนวณสุริยอุปราคามาตั้งแต่ก่อนเสด็จไปจากกรุงเทพ ฯ ชั้นหนึ่งแล้ว ด้วยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็นจริงดังทรงพยากรณ์จะถูกพวกโหรหมิ่น ครั้นเมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่พลับพลาหว้ากอก็ยังทรงตรากตรำด้วยการรับแขกเมือง กับทั้งทรงคำนวณสุริยอุปราคา คือพยากรณ์เวลาที่จะเริ่มจับ เวลาที่จะหมดดวง และเวลาที่ดวงพระอาทิตย์จะเป็นโมกขบริสุทธิเป็นต้น บรรดาผู้ซึ่งไปโดยเสด็จและอยู่ใกล้ชิดพระองค์ ได้สังเกตเห็นพระสิริรูปซูบลงและพระฉวีก็มัวคล้ำไม่ผ่องใส ตั้งแต่เสด็จไปจากกรุงเทพ ฯ แล้ว เวลาเสด็จประทับอยู่ที่หว้ากอก็ยังเป็นเช่นนั้นและมีอาการทรงพระกรรสะเพิ่มขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่บางทีจะเป็นเพราะพระปีติปราโมทด้วยสุริยอุปราคาเมื่อวันอังคารเดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ นั้น หมดดวงดังทรงพยากรณ์ และตรงเวลาดังได้ทรงคำนวณมิได้เคลื่อนคลาศ เป็นเหตุให้ทรงเป็นปกติอยู่ตลอดเวลาเสด็จประทับอยู่หว้ากอ ๙ วัน ครั้นณวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๒ ค่ำ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับคืนมายังพระนคร เสด็จถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อณวันศุกร เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ต่อมาอีก ๕ วัน ถึงวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ก็เริ่มมีพระอาการประชวรไข้จับ ตั้งแต่จับประชวรได้ไม่ช้า พระองค์ก็ทรงทราบโดย

พระอาการว่าประชวรครั้งนั้นเห็นจะเป็นที่สุดพระชนมายุสังขาร ได้มีรับสั่งแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถให้ทรงทราบ (๑) มีพระราชดำรัสสั่งพระราชประสงค์และพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถแล้ว จึงมีรับสั่งแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ อธิบดีกรมหมอว่าพระอาการประชวรครั้งนี้มากอยู่ให้ประชุมแพทย์ปรึกษากันตั้งพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เสด็จเข้าไปอยู่ประจำกำกับหมอที่ในพระบรมมหาราชวัง.

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรเสด็จออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรงพยาบาลสมเด็จพระบรมชนกนาถอยู่ได้วัน ๑ จับมีพระอาการไข้ไม่ทรงสบาย แต่ถึงเวลาก็ยังอุส่าห์เสด็จเข้าไปเฝ้าพยาบาลอยู่ข้างที่ตามเคย ต่อถึงวันที่ ๒ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยกพระหัตถ์ลูบพระพักตรสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ เห็นร้อนผิดปรกติก็ทรงทราบว่าประชวรไข้ด้วย จึงตรัสสั่งให้เสด็จกลับไปพักรักษาพระองค์ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ อย่าให้ทรงเป็นกังวลถึงการที่จะเข้าไปเฝ้ารักษาพยาบาลเลย ให้เร่งรักษาพระองค์ให้หาย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ เสด็จกลับออกมาถึงพระตำหนัก พระโรคไข้ป่าก็กำเริบมากขึ้น ประชวรไข้อยู่หลายวัน พอพระอาการไข้ค่อยคลาย ก็เกิด

(๑) ข้อนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่า

พระยอดมีพิษขึ้นที่พระสอ พระอาการกลับซุดลงไปอีกจนถึงประชวรเพียบหนักอยู่เป็นหลายเวลา พระอาการจึ่งค่อยคลายขึ้น แต่พระกำลังยังอ่อนเพลียมากนัก จึ่งต้องปกปิดมิให้ทรงทราบพระอาการของสมเด็จพระบรมชนกนาถตลอดมา จนพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต.

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการซุดลงโดยลำดับ[(๑)] ครั้นถึงวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ เป็น

---

(๑) จดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรมีอยู่ ๒ ฉะบับ เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเปนพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ จางวางมหาดเล็ก อยู่ในผู้หนึ่งซึ่งได้อยู่เฝ้ารักษาพยาบาลข้างที่ แต่งไว้ฉะบับ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ แต่งไว้ในตอนท้ายพระราชพงศาวดารรัชชกาลที่ ๔ อีกฉะบับ ๑ ความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศกล่าวนั้นเข้าใจว่า ท่านคงถามมาจากเจ้าพระยามหินทรฯ ด้วยตัวท่านเองเปนเวลาอยู่นอกราชการ ไม่ได้เข้าวัง จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉะบับที่กล่าวมานี้ความข้อสำคัญคลาดเคลื่อนกันอยู่บางแห่ง แต่อ้างถึงพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ เวลานั้นปรากฎพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเปนผู้อยู่ประจำรักษาพยาบาลข้างที่เปนนิจพระองค์ ๑ ว่าเปนผู้เชิญกระแสรับสั่งออกมาข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเนือง ๆ เวลาข้าพเจ้าแต่งหนังสือพระราชพงศาวดารฉะบับนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศก็ถึงพิราลัย เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงก็ถึงอสัญกรรมไปเสียแล้ว จะถามข้อสงสัยในจดหมายเหตุต่อท่านทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงกราบทูลถามกรมหลวงสมรรัตน ฯ เมื่อ พ ศ. ๒๔๕๘ ในปีที่เริ่มแต่งหนังสือนี้ ได้ความตามที่กรมหลวงสมรรัตนฯ ตรัสเล่า ข้าพเจ้าเห็นแม่นยำได้ความชัดเจนสิ้นสงสัย สมควรจะจดไว้ให้ปรากฎ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวเนื้อความในหนังสือนี้ ตามที่ได้ทราบจากกรมหลวงสมรรัตน ฯ เว้นไว้แต่แห่งใดที่ท่านไม่ทรงทราบ ข้าพเจ้าจึงกล่าวตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง

วันพระราชพิธีศรีสัจปานกาล เสด็จออกไม่ได้ ข้าราชการประชุมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (๑) แล้วจึงพร้อมกันมาถวายบังคมที่ในท้องพระโรงพระอภิเนาวนิเวศ (๒) และในที่นั้นพระราชวงศานุวงศประชุมกันถือน้ำตามประเพณีที่ไม่เสด็จออกวัด ฯ ในเวลาที่พระราชวงศานุวงศและข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคมนั้น (๓) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในข้าราชการทั้งปวง กล่าวในที่ประชุมว่า พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่ ทั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ก็ประชวรอยู่ด้วย ไม่ควรจะประมาท แล้วจึงสั่งให้จัดการรักษาพระบรมมหาราชวังกวดขันขึ้นกว่าปกติ และให้ตั้งกองล้อมวงพระตำหนักสวนกุหลาบ อันเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ด้วย ตั้งแต่วันนั้นมาเจ้านายและเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ก็เข้ามาอยู่ประจำที่ในพระบรมมหาราชวัง

---

(๑) แต่ก่อนถือน้ำปีละ ๒ ครั้ง ถือน้ำตรุษเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ครั้ง ๑ ถือน้ำสารทเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ครั้ง ๑

(๒) พระอภิเนาวนิเวศอยู่ตรงที่สวนศิวาลัยบัดนี้ เดิมเปนสวนที่เสด็จประพาสครั้งรัชชกาลที่ ๒ ถึงรัชชกาลที่ ๔ โปรด ฯ ให้สร้างพระราชมนเทียรขึ้นใหม่ ทำอย่างแบบตึกฝรั่ง มีชื่อพระที่นั่งหลาของค์ เรียกรวมกันว่าพระอภิเนาวนิเวศ ต่อมาเมื่อในรัชชกาลที่ ๕ พระราชมนเทียรหมู่นี้ชำรุดชุดโซมลง เพราะเปนตึกมีเสาไม้เปนโครงไม้ผุเหลือที่จะซ่อมแซมให้คืนดี จึงต้องรื้อเสียทั้งหมู่

(๓) พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์แรก เปนท้องพระโรงในพระอภิเนาวนิเวศ อยู่ตรงหลังพระที่นั่งสุทไธศวรรย์

ถึงณวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้หาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์อื่น ๆ พระองค์ ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในราชการพระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในข้าราชการทั้งปวงคน ๑ เข้าไปเฝ้าพร้อมกันแล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระราชกิจในการปกครองพระราชอาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓ ปรึกษาหารือกันบังคับบัญชาการต่างพระองค์ในเวลาทรงพระประชวร อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัดผันแปรเป็นเหตุให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความเดือดร้อน

และในวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำนั้น มีรับสั่งให้ญาณาลาเชิญหีบพระเครื่องมาถวายแล้วทรงเลือกพระประคำทองสาย ๑ อันเป็นของพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (๑) กับพระธำมรงค์เพ็ชร์องค์ ๑ ให้พระราชโกษา (๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี ไปพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถ พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเสด็จออกมาทูลกรม

---

(๑) พระประคำทองสายนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสวรรคต จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งได้เปนกรมหมื่นอุดมรัตนราศีในรัชชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหยิบผิดสาย กรมหมื่นอุดมไม่ได้ไป จึงถือว่าเปนของสิริมงคลสำหรับแต่ผู้มีบุญญาภินิหาร

(๒) ชื่อ จัน ในรัชชกาลที่ ๕ เปนพระยา เปนบิดาพระยาอุทัยธรรม (หรุ่น วัชโรทัย) เดี๋ยวนี้

หลวงวงศาธิราชสนิท และบอกให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่ที่ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมให้ทราบตามกระแสรับสั่ง กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนักสวนกุหลาบ ด้วยเวลานั้นปิดความไม่ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ทรงทราบว่าสมเด็จพระบรมชนกนาถประชวรพระอาการมาก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงแนะพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีให้ทูลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ว่าของทั้ง ๒ สิ่งนั้น พระราชทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้ทรงทราบว่าพระอาการที่ประชวรค่อยคลายขึ้น เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีไปทูล สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ดำรัสถามว่า ของขวัญเหตุใดจึงพระราชทานพระประคำพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย แต่ก็ไม่มีผู้ใดทูลตอบว่ากระไร เมื่อถวายสิ่งของแล้วต่างก็กลับมา ในเวลานั้นเห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีได้เสด็จออกไปทอดพระเนตรเห็นการที่จัดตั้งกองล้อมวงแล้ว กลับเข้าไปข้างในก็คงจะกราบทูลพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อกลับมาถึงพระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับกรมหลวงวงศาธิราชสนิทปรึกษากันว่า ควรจะกราบทูลพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบถึงการที่จัดไว้ จึงสั่งพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเข้าไปกราบบังคมทูล ว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดีปรึกษากันเห็นว่า พระอาการที่ทรงพระประชวรมากอยู่ ไม่ควรจะประมาทแก่เหตุการณ์ ได้สั่งให้จัดการจุกช่องล้อมวงรักษาพระบรมมหาราชวังให้กวดขันขึ้น และได้ตั้งกองล้อม

วงรักษาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ที่พระตำหนักสวนกุหลาบด้วย (๑) เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีกราบทูลความนี้ให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่าได้เห็นผู้คนล้อมวงที่สวนกุหลาบจริงหรือ และมีผู้หลักผู้ใหญ่ใครดูแลการล้อมวงอยู่ที่นั่น เมื่อได้ทรงทราบแล้วจึงดำรัสสั่งให้พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีกลับออกไปทูลกรมหลวงวงศา ฯ และแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า การที่จะสืบสนองพระองค์นั้น ขอให้คิดมุ่งหมายเอาแต่ความเรียบร้อยมั่นคงของพระราชอาณาจักรเป็นประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัยมักใหญ่ใฝ่สูงอย่างไรดอก ผู้ที่จะรับราชสมบัติจะเป็นน้องยาเธอก็ได้ หลานเธอก็ได้ ขอแต่ให้ได้ร่มเย็นเป็นสุขแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ พระชันษายังทรงพระเยาว์นัก จะทรงบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองได้และหรือขอให้คิดกันดูให้ดี เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเชิญพระกระแสออกมาทูลกรมหลวงวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านทั้งสองนั้นจึงเชิญสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์มาปรึกษาอีกพระองค์หนึ่ง แล้วสั่งให้เข้าไปกราบบังคมทูลว่า ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ สมควรจะรับราชสมบัติสืบสนองพระองค์ ราชการบ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ ข้อซึ่งทรงพระปริวิตกว่ายังทรงพระเยาว์นั้น สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ รับจะสนองพระเดชพระคุณช่วย

---

(๑) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้านายพระองค์ใด ในเวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประชวรหนัก เปนการแสดงว่าเจ้านายพระองค์นั้นจะเปนผู้รับราชสมบัติ เคยตั้งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน

ดูแลประคับประคองในส่วนพระองค์มิให้เสื่อมเสียได้ เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีนำความเข้าไปกราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระปริวิตกว่า พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีจะเชิญกระแสรับสั่งออกไปแจ้งไม่ถูกถ้วนตามพระราชประสงค์ ครั้นรุ่งขึ้นณวันพุธเดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ จึ่งดำรัสสั่งให้พระศรีสุนทรโวหาร (๑) เขียนกระแสรับสั่งพระราชทานให้พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเชิญออกมายังที่ประชุมพระราชวงศ์และเสนาบดี ว่าผู้ซึ่งจะครองราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์ต่อไปนั้น ให้ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ปรึกษากันแล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอก็ดี พระเจ้าลูกยาเธอก็ดี พระเจ้าหลานเธอก็ดี สมควรจะเป็นผู้ใหญ่ เมื่อพร้อมกันเห็นว่าพระองค์ใดจะปกครองรักษาแผ่นดินได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้นสืบสนองพระองค์ต่อไป กระแสรับสั่งซึ่งโปรด ฯ ให้เขียนออกไปอ่านในที่ประชุมเสนาบดีนี้ ไม่ปรากฏว่ามีคำที่ประชุมตอบประการใด

ในระหว่างนั้น เห็นจะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ยิ่งขึ้น ด้วยเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ประชวรพระอาการมากอยู่นั้น ไม่ได้กราบบังคมทูล ฯ ให้ทรงทราบ เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอม

---

(๑) พระศรีสุนทรโวหาร ฟัก ต้นสกุลสาลักษณ์ เปนศิษย์ข้าหลวงเดิม เมื่อบวชได้เปนเปรียญ ๘ ประโยค และเปนพระราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ อยู่วัดบวรนิเวศ แล้วจึงลาสิกขาบทเมื่อในรัชชกาลที่ ๓

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็จะทรงพระปริวิตกวุ่นวาย พระอาการจะซุดหนักไปจึงปิดความเสีย ครั้นณวันพุธเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ จึงโปรด ฯ ให้พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีถวายปฏิญาณก่อนแล้ว จึงดำรัสถามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ กรมขุนพินิตประชานาถ ซึ่งรับสั่งเรียกว่า "พ่อใหญ่" นั้นสิ้นพระชนม์เสียแล้วหรือยังมีพระชนม์อยู่ (๑) ขอให้กราบทูลแต่โดยสัตย์จริง ถ้าสิ้นพระชนม์เสียแล้วก็จะได้หมดห่วง พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีกราบบังคมทูล ฯ ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนั้น เดิมประชวรไข้ ครั้นไข้ค่อยคลายเกิดพระยอดมีพิษขึ้นที่พระสอพระอาการมากอยู่คราวหนึ่ง แต่เดี๋ยวนี้ค่อยคลายขึ้นแล้ว เป็นความสัตย์จริงดังนี้ มีพระราชดำรัสว่าถ้าเช่นนั้นให้ไปทูลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ว่าถ้าพระอาการค่อยคลายพอจะมาเฝ้าได้ ให้เสด็จมาเสียก่อนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ถ้ารอไปจนถึงวันแรมค่ำ ๑ ก็จะได้แต่สรงพระบรมศพไม่ทันสั่งเสียอันใด พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเชิญพระกระแสออกมาทูลกรมหลวงวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ท่านทั้งสองปรึกษากันเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ พระกำลังยังอ่อนนักถ้าเชิญเสด็จเข้าไปเฝ้าในเวลานั้น คงจะทรงพระโศกาดูรแรงกล้าน่ากลัวพระโรคจะกลับกำเริบขึ้น เห็นควรจะระวังรักษาอย่าให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ มีภัยอันตรายจะดีกว่า จึงพร้อมกันห้ามเสียไม่ให้ไปทูลให้ทราบพระราชประสงค์ และให้กราบทูลพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้า

---

(๑) ข้าพเจ้าเคยได้ยิน พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่าตรงกัน

เจ้าอยู่หัว ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ พระอาการค่อยคลายแล้ว แต่พระกำลังยังน้อยนัก เสนาบดีปรึกษากันเห็นว่ายังจะเชิญเสด็จมาเฝ้าไม่ได้

ในวันพุธเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำนั้น จึงมีรับสั่งให้หาพระยาสุรวงศวัยวัฒน์[๑] จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้าพร้อมกับพระยาบุรุษ ฯ ดำรัสถามพระยาสุรวงศวัยวัฒน์ ว่าพระอาการสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ เดี๋ยวนี้เปนอย่างไรบ้าง พระยาสุรวงศวัยวัฒน์กราบบังคมทูลว่าพระอาการค่อยคลายขึ้นแล้ว ตรัสถามต่อไปว่าการแผ่นดินเดี๋ยวนี้จัดกันอย่างไร พระยาสุรวงศวัยวัฒน์กราบบังคมทูล ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศผู้บิดาเห็นว่าอาการที่ทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษากับพระราชวงศและข้าราชการผู้ใหญ่เห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถเปนพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ควรจะรับสิริราชสมบัติสืบสนองพระองค์ต่อไป เจ้าพระยาศรีสุริยวงศจึงได้สั่งให้เจ้าพนักงานตั้งกองล้อมวงที่พระตำหนักสวนกุหลาบหลายเวลามาแล้ว มีพระราชดำรัสว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ พระชันษายังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชาราชการแผ่นดินอย่างไรได้ เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงพระสติบัญญาก็มีอยู่มาก พระองค์ใดควรจะว่าราชการแผ่นดินได้ จะเลือกพระองค์นั้นก็ควร อย่าให้เกิดเปนภัยอันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่

---

(๑) พระยาสุรวงศวัยวัฒน์ (วร) เปนบุตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ต่อมาในรัชชกาลที่ ๕ ได้เปนเจ้าพระยาสุรวงศวัยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหม เวลานั้นธิดาของเจ้าพระยาสุรวงศวัยวัฒน์ คือเจ้าคุณพระประยุรวงศ เปนอัครบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถ

พระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์กราบบังคมทูลว่า ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ขึ้นครองราชสมบัติ น่ากลัวจะมีเหตุร้ายไปภายหน้า ด้วยคนทั้งหลายตลอดจนชาวนานาประเทศก็นิยมนับถือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถว่าเป็นรัชชทายาท แม้สมเด็จพระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ เอมปเรอฝรั่งเศสก็ได้มีพระราชสาส์นทรงยินดี ประทานพระแสงมีจารึกยกย่องพระเกียรติยศเป็นรัชชทายาทมาเป็นสำคัญ ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภายหน้าเห็นจะไม่ปกติเรียบร้อยได้ มีพระราชดำรัสว่าเมื่อเห็นพร้อมกันเช่นนั้นก็ตามใจ แล้วทรงชี้แจงต่อไปถึงครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้มีรับสั่งให้หาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์เข้าไปทรงฝากฝังสั่งเสียราชการแผ่นดิน รับสั่งให้หาแต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แต่ยังเป็นจางวางมหาดเล็กเข้าไปทรงสั่ง ครั้งนี้พระองค์ทรงประพฤติตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมิได้มีรับสั่งให้หาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เข้ามาสั่งเสีย ให้พระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์เป็นผู้รับสั่ง เมื่อจะจัดวางอย่างใดก็จงปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้เป็นบิดาเถิด ไหน ๆ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ก็ได้เป็นเขย การที่ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าจะให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ครองราชสมบัติต่อไปนั้นขอทรงฝากฝังให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้ดีอย่าให้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นได้ การเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ถ้าไม่ระวังให้ดีอาจจะเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน ต้องระวังอย่าให้มีเหตุเช่น

พระเสนหามนตรี (๑) ถ้าเกิดเหตุขึ้นเช่นนั้นจะอายเขา พระยาสุรวงศ วัยวัฒน์กราบบังคมทูล ฯ รับว่าจะไปคิดอ่านกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศผู้บิดา สนองพระเดชพระคุณมิให้เกิดเหตุการณ์ขึ้นได้

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ดำรัสสั่งให้พระยาบุรุษ ฯ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรรทม มีพระราชดำรัสว่าเห็นจะเสด็จสวรรคตในวันนั้น ท่านทั้ง ๓ กับพระองค์ได้ทำนุบำรุงประคับประคองกันมา บัดนี้กาละจะถึงพระองค์แล้วขอลาท่านทั้งหลายในวันนี้ ขอฝากพระราชโอรสธิดาอย่าให้มีภัยอันตรายหรือเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งไรเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษเนียรเทศ ขอให้ท่านทั้ง ๓ จงเป็นที่พึ่งแก่พระราชโอรสธิดาต่อไปด้วยเถิด ท่านทั้ง ๓ เมื่อได้

---

(๑) เหตุเรื่องพระเสนหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ถึงอสัญกรรมในรัชชกาลที่ ๔ พระเสนหามนตรี (หนูพร้อม) ผู้เปนบุตรใหญ่อายุยังเยาว์ยังไม่ได้บวช มีผู้ซึ่งเปนเชื้อวงศเจ้าพระยานคร (น้อย) คิดปรารถนาจะเปนพระยานครศรีธรรมราชหลายคน แต่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะโปรด ฯ ให้พระเสนหามนตรีเปนพระยานคร ฯ จึงยังรอการตั้งพระยานครไว้ ครั้นพระเสนหามนตรีมีอายุครบอุปสมบทเข้ามาบวชอยู่วัดพิไชยญาติการาม เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ คืนวันหนึ่งพระเสนหามนตรีไหว้พระอยู่ในกุฎี มีผู้ร้ายเอาปืนยิงเข้าไปทางช่องฝา บังเอิญปืนลั่นออกเมื่อขณะพระเสนหามนตรีกราบพระ กระสุนปืนข้ามไปจึงไม่ถูก การไต่สวนต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้ร้าย พอพระเสนหามนตรีลาสิกขาบท ก็ทรงตั้งให้เปนพระยานคร ฯ พระยานคร (หนูพร้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเปนเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีเมื่อในรัชชกาลที่ ๕

ฟังก็พากันร้องไห้สอึกสอื้นอาลัย จึ่งดำรัสห้ามว่าอย่าร้องไห้ ความตายไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ย่อมมีย่อมเป็นเหมือนกันทุกรูปทุกนาม ผิดกันแต่ที่ตายก่อนและตายทีหลัง แต่ก็อยู่ในต้องตายเหมือนกันทั้งสิ้น บัดนี้เมื่อกาละมาถึงพระองค์เข้าแล้ว จึ่งได้ลาท่านทั้งหลาย แล้วมีพระราชดำรัสต่อไปว่า มีพระราชประสงค์จะรับสั่งด้วยราชการแผ่นดิน แต่จะทรงสมาทานเบญจศีลเสียก่อน ครั้นทรงสมาทานศีลแล้ว ตรัสภาษาอังกฤษหลายองค์ แล้วจึ่งมีพระราชดำรัสว่า ที่พูดภาษาอังกฤษนี้เพื่อจะให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าสติสัมปชัญญยังเป็นปกติ ถึงภาษาอื่นมิใช่ภาษาของตนก็ยังทรงจำได้ด้วยสติยังดีอยู่ ท่านทั้งปวงจะได้สำคัญในข้อความที่จะสั่งว่ามิได้สั่งโดยฟั่นเฟือน เมื่อตรัสประภาษดังนี้แล้ว จึ่งมีพระราชดำรัสต่อไป ว่าท่านทั้ง ๓ กับพระองค์ได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมาได้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมาจนถึงเวลาสิ้นพระชนมายุ ถ้าสิ้นพระองค์ล่วงไปแล้ว ขอให้ท่านทั้งปวงจงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย ให้สมณพราหมณ์อาณาประชาราษฎรได้พึ่งอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน ขอให้ทูลพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ให้เอาเป็นพระธุระรับฎีกาของราษฎรอันมีทุกข์ร้อน ให้ร้องได้สะดวกเหมือนพระองค์ได้ทรงเป็นพระธุระรับฎีกามาแต่ก่อน (๑) อนึ่ง

---

(๑) ประเพณีราษฎรถวายฎีกามาแต่ก่อน เปนที่เข้าใจกันว่า ถ้าใครมีความทุกข์ร้อนให้เข้าไปตีกลองใบ ๑ ซึ่งแขวนไว้ที่ทิมดาบกรมวัง เมื่อเสียงกลองถึงพระกรรณก็โปรด ฯ ให้ราชบุรุษออกมารับฎีกา เรียกกันว่า "ตีกลองร้องฎีกา" เห็นจะเปนประเพณีมาแต่โบราณ แต่ตามการที่เปนจริงไม่ใคร่มีใครกล้าเข้าไปตีกลองร้องฎีกา ถ้ามีทุกข์ร้อนจะถวายฎีกา ก็ถวายในเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังที่ไหน ๆ นอกพระราชวัง เมื่อในรัชชกาลที่ ๓ มิใคร่จะมีเวลาเสด็จไปไหน ราษฎรที่ถูกผู้มีอำนาจกดขี่ข่มเหงจะถวายฎีกาได้ด้วยยาก พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบพฤติการอันนี้มาแต่พระองค์ยังทรงผนวชอยู่ ครั้นเสด็จผ่านพิภพ จึงเอาพระราชหฤทัยใส่ที่จะเสด็จออกพระราชทานโอกาสให้ราษฎรถวายฎีกาได้โดยสะดวกมาตลอดรัชชกาล.

พระรูปสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร
ทรงเครื่องเมื่อโสกันต์แล้ว ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๑๓

ผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษากันเลือกดูแต่ที่สมควร จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอก็ตาม พระเจ้าลูกยาเธอหรือพระเจ้าหลานเธอก็ตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์ใดมีปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่องพระองค์นั้นขึ้นจะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าได้หันเหียนเอาตามเห็นว่าจะชอบพระราชหฤทัยเป็นประมาณเลย เอาแต่ความดีความเจริญของบ้านเมืองเป็นประมาณเถิด มีพระราชดำรัสสั่งดังนี้แล้ว ก็มิได้ตรัสสั่งถึงราชการแผ่นดินอีกต่อไป เวลาเย็นวันนั้นได้ทรงพระราชนิพนธ์คำขอขมาและลาพระสงฆ์โดยภาษาบาลี แล้วทรงพระปริวิตกว่าพระองค์ทรงพระประชวรพระอาการมากถึงเพียงนั้นพระสติสัมปชัญญะจะฟั่นเฟือนไป จึงมีรับสั่งให้หาพระศรีสุนทรโวหาร ฟัก เปรียญ เข้าไปเฝ้าที่ข้างที่พระบรรทมทรงท่องพระราชนิพนธ์ให้ฟังแล้วตรัสถามว่ายังทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีสุนทรกราบทูลว่า ยังถูกต้องจะหาวิปลาสแต่แห่งใดนั้นมิได้ จึงมีรับสั่งให้พระศรีสุนทร ฯ เขียนพระราชนิพนธ์นั้น ดังต่อไปนี้

พระราชนิพนธ์ขมาพระสงฆ์

ยคฺเฆ ภนฺเต สงฺโฆ ชานาตุ มยฺหํ ภิกฺขุกาเล ปุนปฺปุนํ เอสา วาจา ภาสิตา ยโตหํ มหาปวารณาย ชาโต กาลํ กุรุมาโน สเจ มหาปวารณาทิวเส พาฬฺหคิลาโน อุโปสถาคาเร มหาปวารณาสนฺนิปาตํ นีโต ตถารูเปน พเลน สมนฺนาคโต ยถารูเปน

พเลน สงฺฆํ เตวาจิกํ ปวาเรตฺวา สงฺฆสฺส สมฺมุขา กาลํ กเรยฺยํ ตํ สาธุวตสฺส ตํ เม อนุรูปํ อสฺส อิติ เอวรูปึ วาจา ปุนปฺปุนํ ภิกฺขุกาเล ภาสิตา อิทานมฺหิ คหฏฺโฐ กฺยาหํ กาหามิ เตนาหํ อิเม สกฺกาเร วิหารํ ปหินามิ อิเมหิ สกฺกาเรหิ มหาปวารณากมฺมํ กโรนฺตํ สงฺฆํ ธมฺมเมว ปูเชมิ อตฺตานํ วิย กตฺวา อยํ มหาปวารณา คุรุวาริกา ยถา มม ชาตทิวโส อาพาโธ เม อภิวฑฺฒติ เอวํ ภายามิ อชฺช กาลํ กเรยฺยํ อาปุจฺฉามหํ ภนฺเต สงฺฆํ จิรปรินิพฺพุตมฺปิ ตํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ อรหนฺตํ สมฺมา-สมฺพุทฺธํ ตสฺส ธมฺมํ นมสฺสามิ อริยญฺจ สงฺฆํ นมามิ ยมหํ รตนตฺตยํ สรณํ คโตมฺหิ

อจฺจโย มํ ภนฺเต อจฺจคฺคมา ยถาพาลํ ยถามุฬฺหํ ยถาอกุสลํ โยหํ ภนฺเต อิมสฺมึ อตฺตภาเว ตถา ตถา ปมตฺโต อกุสลานิ กมฺมานิ อกาสึ ตสฺส เม ภนฺเต สงฺโฆ อจฺจยํ อจฺจยโต ปฏิคฺคณฺหตุ อายตึ สํวราย

อิทานิ มยา ปญฺจสุ สีเลสุ สํวราธิฏฺฐานํ กตํ ตสฺส มยฺหํ เอวรูโป มนสิกาโร อนุฏฺฐหิยติ สิกฺขิยติ ปญฺจสุ ขนฺเธสุ ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ อายตเนสุ ฉสุ พาหิเรสุ อายตเนสุ ฉสุ วิญฺญาเณสุ ฉสุ สมฺผสฺเสสุ ฉสุ ฉทฺวาริเกสุ เวทนาสุ นตฺเถตํ โลกสฺมึ ยํ อุปาทิยมาโน อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปุริโส อุปาทิยนฺโต อนวชฺชวา อสฺส อนุปาทานํ สิกฺขามิ สพฺเพ สํขารา อนิจฺจา

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ยถาปจฺจยํ ปวตฺตนฺติ เนตํ มม เนโสหมสฺมิ น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ สตฺตานํ ตํ อนุจฺฉริยํ ยโต เยตํ สพฺเพสํ มคฺโค อปฺปมตฺตา โหนฺตุ ภนฺเต อาปุจฺฉามิ วนฺทามิ ยํ เม ปราธํ สพฺพํ เม สงฺโฆ ขมตุ.

อาตุรสฺมิมฺปิ เม กาเย จิตฺตํ น เหสฺสตาตุรํ
เอวํ สิกฺขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุคตึ กรํ.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสงฆ์ (๑)

ขอเดือนสงฆ์จงรู้ เมื่อครั้งดีฉันเป็นภิกษุอยู่ ดีฉันได้กล่าววาจานี้เนือง ๆ ว่า เพราะดีฉันได้เกิดแล้วในวันมหาปวารณา เมื่อจะทำกาละถ้าในวันมหาปวารณาป่วยหนักลง ภิกษุสงฆ์สามเณรช่วยนำไปยังที่สงฆ์ประชุมทำมหาปวารณาณโรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วยกำลังเช่นใดเล่า ดีฉันจะพึงปวารณากะสงฆ์ถ้วนกำหนดสามคำได้แล้วทำกาละณที่ฉะเพาะหน้าสงฆ์ ความที่ดีฉันทำได้ดังนี้จะเป็นกรรมดีเทียวหนอ ความทำได้ดังนี้จะเป็นกรรมสมควรแก่ดีฉันเทียวหนอ วาจาเช่นนี้ดีฉันได้กล่าวแล้วเนือง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บัดนี้ดีฉันเป็นคฤหัสถ์เสียแล้วจักทำอะไรได้ เพราะเหตุนั้นดีฉันจึงส่งเครื่องสักการเหล่านี้ไปยังวิหารบูชาสงฆ์ซึ่งทำปวารณากรรมกับทั้งพระธรรม ด้วยเครื่องสักการเหล่านี้ทำให้เป็นประหนึ่งตน วันมหาปวารณาวันนี้ก็เป็นวันพฤหัสบดี เช่นกับ

---

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

วันดีฉันเกิดเหมือนกัน อาพาธของดีฉันก็เจริญกล้า ดีฉันกลัวอยู่ว่าจะทำกาลเสียณเวลาวันนี้ ดีฉันขอลาพระสงฆ์ อภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธ แม้ปรินิพพานแล้วนาน นมัสการพระธรรม นอบน้อมพระอริยสงฆ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ดีฉันได้ถึงพระรัตนตรัยไรเล่าว่าเป็นสรณที่พึ่ง โทษล่วงเกินได้เป็นไปล่วงดีฉันผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร ดีฉันผู้ใดได้ประมาทไปแล้วด้วยประการนั้น ๆ ทำอกุสลกรรมไว้แล้วณอัตตภาพนี้ พระสงฆ์จงรับโทษที่เป็นไปล่วง โดยความเป็นโทษเป็นไปล่วงจริงของดีฉันผู้นั้น เพื่อสำรวมระวังต่อไป

บัดนี้ดีฉันได้ทำความอธิษฐานการสำรวมในศีลห้าแล้ว มนสิการความทำในใจเช่นนี้ดีฉันได้ให้เกิดขึ้นศึกษาอยู่ ในขันธ์ทั้ง ๕ อายตนภายใน ๖ อายตนภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนาที่เป็นไปในหกทวาร ๖ สิ่งใดที่สัตว์มาถือเอามั่นจะพึ่งเป็นของหาโทษมิได้ อนึ่งบุรุษมายึดมั่นสิ่งไรไว้จะเป็นผู้หาโทษมิได้ สิ่งนั้นไม่มีเลยในโลก ดีฉันมาศึกษาการไม่ยึดมั่นอยู่ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงใช่ตัวตน ย่อมเป็นไปตามปัจจัย สิ่งนั้นใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้นมิใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ ความตายใด ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ความตายนั้นไม่น่าอัศจรรย์ เพราะความตายนั้นเป็นธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเถิด ดีฉันขอลา ดีฉันไหว้ สิ่งใดดีฉันได้ผิดพลั้งสงฆ์จงอดสิ่งทั้งปวงนั้นแก่ดีฉันเถิด

เมื่อกายของดีฉันแม้กระสับกระส่ายอยู่ จิตต์ของดีฉันจักไม่กระสับกระส่าย

ดีฉันมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ศึกษาอยู่ด้วยประการดังนี้ ฯ

แล้วโปรด ฯ ให้พระศรีสุนทรโวหาร เชิญพระราชนิพนธ์นี้ไปพร้อมด้วยเครื่องสักการ ไปอ่านในที่ประชุมพระสงฆ์ มีกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์เป็นประธาน ที่ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ เมื่อเวลาค่ำก่อนพระสงฆ์ทำพิธีปวารณา พอถึงเวลา ๙ นาฬิกา พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่เสด็จสวรรคตณพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ จดหมายเหตุทรงพระประชวร ยังมีความข้ออื่นอีกปรากฎอยู่ในท้ายพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ คัดเนื้อความมากล่าวไว้ในที่นี้ฉะเพาะแต่ข้อความอันเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕

เมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ก็สั่งให้เจ้าพนักงานล้อมวงรักษาพระราชมนเทียรทั้งข้างหน้าข้างใน แล้วสั่งให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะถานานุกรมรวม ๒๕ รูป มีกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์เป็นหัวหน้ามานั่งเป็นประธานในที่ประชุมพระราชวงศานุวงศและข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประชุมกันอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม

พระราชวงศานุวงศซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวลานั้น พระเจ้าน้องยาเธอ ๗ พระองค์ คือ ๑ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ๒ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๓ กรมหมื่นถาวรวรยศ ๔ กรมหมื่นวรศักดาพิศาล

๕ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ๖ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ๗ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ๖ พระองค์(๑) คือ ๑ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ๒ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ๓ กรมหมื่นภูบดีราชหฤทัย ๔ กรมหมื่นภูวนัยนฤเบนทราธิบาล ๕ กรมหมื่นอักษรสารโสภณ ๖ กรมหมื่นเจริญผลพูลสวัสดิ์ พระเจ้าบวรวงศ์เธอ ๓ พระองค์ คือ ๑ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ๒ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ์ ๓ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ นอกจากนี้พระเจ้าลูกยาเธอที่เป็นชั้นใหญ่ที่ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๗ พระองค์ คือ ๑ พระองค์เจ้ากฤษฎาภินิหาร ๒ พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล ๓ พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ ๔ พระองค์เจ้าทวีถวัลยลาภ ๕ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภาคย์ ๗ พระองค์เจ้ากมลาศเลอสรรค์ เจ้านายทั้งปวงนี้เวลาประชุมประทับทางด้านตะวันตก แต่ตรงหน้าพระแท่นเศวตฉัตรเรียงไปข้างด้านเหนือ ข้างด้านเหนือพระสงฆ์นั่ง กรมหมื่นบวรรังษี ฯ ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า ส่วนพระสงฆ์ที่มานั่งในที่ประชุมนั้น มีพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระสาสนโสภณ (สา) วัดราชประดิษฐ ๑ พระอมรโมลี (นพ) วัดบุบผาราม ๑ นอกนั้นเป็นถานานุกรมและเปรียญ ล้วนคณะธรรมยุติกา

---

(๑) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรด ฯ ให้ใช้คำนำพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าราชวรวงศเธอ พึ่งมาเปลี่ยนเปนพระเจ้าบรมวงศเธอชั้น ๓ และใช้คำนำพระนามเจ้านายวังหน้าว่า ราชวรวงศ เมื่อในรัชกาลที่ ๖.

ที่มาประชุมฟังพระอาการอยู่ที่วัดราชประดิษฐทุก ๆ วัน[(๑)] สังฆการีย์ไปนิมนต์จึงได้มาพร้อมกันโดยเร็ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศสั่งให้นิมนต์พระราชาคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่มาไม่ทันประชุม ส่วนขุนนางนั้นนั่งด้านตะวันออก จางวางมหาดเล็กอยู่ทางด้านใต้ ขุนนางผู้ใหญ่ที่เข้าประชุมเวลานั้น ข้าราชการฝ่ายพระบรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหม ๒ เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์ (ฉมั่ง สนธิรัตน) ๔ พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณอยุธยา) ๕ พระยาศรีพิพัฒน (แพ บุนนาค) ๖ พระยาเพชรพิชัย (หนู เกตุทัต) ๗ พระยาสีหราชเดโช (พิณ) ๘ พระยาสีหราชฤทธิไกร (บัว) ๙ พระยาราชวรานุกูล (บุญรอด กัลยาณมิตร) ๑๐ พระยาเทพประชุน (ท้วม บุนนาค)[(๒)] ๑๑ พระยาอภัยรณฤทธิ์ (เฉย ยมาภัย) ๑๒ พระยาอนุชิตชาญชัย (อุ่น) ๑๓ พระยาสุรวงศวัยวัฒน์ (วร บุนนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (เพ็ง เพ็ญกุล) ๑๕ พระยาศรีเสาวราช (ภู่) ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระบวรราชวัง ๑๖ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกด สิงหเสนี) ๑๗ พระยามณเฑียรบาล (บัว) ๑๘ พระยาเสนาภูเบศ (กรับ บุณยรัตพันธุ์)

---

(๑) ด้วยเปนสานุศิษย์ของพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงตั้งลัทธิธรรมยุติกาแต่เดิมมา.

(๒) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ ท่านว่าตัวท่านก็ได้อยู่ในที่ประชุม แต่ในจดหมายเหตุอาลักษณหาปรากฏชื่อไม่.

๑๙ พระยาศิริไอศวรรย์ ๒๐ พระยาสุรินทรราชเสนี (ชื่น กัลยาณมิตร)[๑] นอกจากขุนนางผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจขัดกระบี่นั่งประจำอยู่ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่ได้มีหน้าที่ในการประชุม

พอเวลาเที่ยงคืนที่ประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ลุกขึ้นนั่งคุกเข่าประสานมือ หันหน้าไปทางเจ้านายกล่าวในท่ามกลางประชุมว่า ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อเวลายาม ๑ บัดนี้แผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระบรมราชสันตติวงศ์ตามราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนนั้น เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบราชสมบัติพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสวรรคต ไม่ได้ทรงสั่งมอบราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคตัดตรัสสั่งไม่ได้ เสนาบดีจึงพร้อมกันถวายราชบัติแก่พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต มีรับสั่งคืนราชสมบัติแก่เสนาบดี ตามแต่จะปรึกษากันให้เจ้านายพระองค์ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีปรึกษากันถวายราชสมบัติแต่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาท

---

(๑) เสนาบดีที่มีตัวอยู่แต่มิได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ เจ้าพระยายมราช (แก้ว สิงหเสนี) เห็นจะป่วย เจ้าพระยาธรรมา (บุญศรี ต้นสกุลบุรณศิริ) เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ชราทุพลภาพทั้ง ๒ คน.

สมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ได้มีรับสั่งให้หากรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาภูธราภัยเข้าไปเฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปนั้น ให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการปรึกษาหารือ สุดแต่จะเห็นพร้อมกันว่าพระราชวงศ์พระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ หรือพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอซึ่งทรงพระสติปัญญารอบรู้สรรพสิ่งทั้งปวงสมควรจะปกป้องสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎรได้ ก็ให้ยกพระราชวงศ์พระองค์นั้นขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์มิได้ทรงรังเกียจ บัดนี้ท่านทั้งหลายทั้งปวงบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดสมควรจะเป็นที่พึ่งแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎรดับยุคเข็ญได้ก็ให้ว่าขึ้นในท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้มีความหวาดหวั่นเกรงขาม.

ขณะนั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร ซึ่งมีพระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึ่งเสด็จลุกคุกพระชงฆ์หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประสานพระหัตถ์ตรัสขึ้นในท่ามกลางประชุมว่า พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณได้ทรงทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์และมุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงมาเป็นอันมาก พระคุณเหลือล้น ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระคุณพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ ฯ ตรัสดังนี้แล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงถามที่ประชุมเรียงพระองค์เจ้านายและเรียงตัวข้าราชการผู้ใหญ่ แต่ส่วนพระถามฉะเพาะกรมหมื่นบวรรังษี ฯ พระองค์เดียว ถามตั้งแต่กรมหลวงวงศา ฯ เป็นต้นมา ทุกพระองค์ทุกท่านประสานพระหัตถ์และประสานมือยกขึ้นรับว่า "สมควร" เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาพระสงฆ์สวดชยันโตและถวายอติเรก.(๑)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควรถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถ แล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงกล่าวถามต่อไปในที่ประชุมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่นั้น ท่านได้กราบบังคมทูล ฯ ให้ทรงทราบว่าปรึกษากันจะถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่าทรงพระวิตกอยู่ ด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ พระชันษายังทรงพระเยาว์ จะไม่ทรงสามารถว่าราชการแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุขแก่พระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท สมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎรได้ดังสมควร พระกระแสที่ทรงพระปริวิตกเช่นนี้ จะคิดอ่านกันอย่างไร.

---

(๑) ธรรมเนียมถวายอติเรกนั้น พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบัญญัติไว้ว่าควรจะถวายต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ราชาภิเษกแล้ว ยังเปนประเพณีมาจนทุกวันนี้ การที่ถวายอติเรกในที่ประชุมครั้งนั้น เห็นจะเปนด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไม่ทราบพระราชนิยม และกรมหมื่นบวรรังษี ฯ ก็ไม่กล้าทรงทัดทาน.

กรมหลวงเทเวศร์ ฯ ตรัสว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ จะทรงผนวชพระ (๑) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามความข้อนี้แก่ที่ประชุม ก็ให้อนุมัติเห็นสมควรพร้อมกัน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงว่าส่วนตัวท่านเองนั้นจะรับสนองพระเดชพระคุณโดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ ท่านไม่สู้เข้าใจ ขอให้เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ช่วยในส่วนการพระราชนิเวศด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็อนุมัติเห็นชอบด้วย.

เมื่อเสร็จการปรึกษาถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงกล่าวขึ้นอีกว่า แผ่นดินที่ล่วงแล้วแต่ก่อน ๆ มา มีพระมหากษัตริย์แล้วก็ต้องมีมหาอุปราชฝ่ายหน้าเป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครั้งนี้ที่ประชุมจะเห็นควรมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่.

กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทรเสด็จลุกคุกพระชงฆ์ประสานพระหัตถ์ตรัสขึ้นอีกว่า พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สนอง

(๑.) คือเมื่อพระชันษาครบ ๒๐ ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลาที่จะต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี.

พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นบวรวิชัยชาญก็ทรงชำนิชำนาญการต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงศึกษามาตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงปกครองพวกข้าไทยฝ่ายพระราชวังบวรและคงจะเป็นความยินดีของพวกวังหน้าด้วย.

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามที่ประชุมเรียงไปดังแต่ก่อน โดยมากรับว่า "สมควร" หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่คัดค้าน แต่กรมขุนวรจักร ฯ ตรัสขึ้นว่า "ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมีอยู่แล้ว ตำแหน่งพระมหาอุปราชควรแล้วแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมิใช่กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช" เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซักไซ้กรมขุนวรจักร ฯ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรมขุนวรจักร ฯ ทรงชี้แจงต่อไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนอย่างนั้น ครั้งรัชชกาลที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบดาภิเษก ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวร ถึงรัชชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งกรมหมื่นศักดิพลเสพย์เป็นกรมพระราชวังบวร มาในรัชชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นเคยทรงตั้งมาทุกรัชชกาล จึงเห็นว่ามิใช่หน้าที่ของที่ประชุมจะเลือกพระมหาอุปราช เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขัดเคือง ว่ากล่าวกรมขุนวรจักร ฯ ต่าง ๆ ลงที่สุดทูลถามว่า "ที่ไม่ยอมนั้นอยากจะเป็นเองหรือ" กรมขุนวรจักร ฯ จึงตอบว่า "ถ้า

จะให้ยอมก็ต้องยอม" การก็เป็นตกลง เป็นอันที่ประชุมเห็นสมควร ที่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาให้พระสงฆ์สวดชยันโตและอดิเรกอีกครั้งหนึ่ง.(๑)

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมต่อไปว่า สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ทรงพระสติปัญญารอบรู้ราชการแผ่นดินด้วยได้เคยทำราชการในตำแหน่งกรมวังมาช้านานถึง ๒ แผ่นดิน ขอให้สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์สำเร็จราชการพระคลังมหาสมบัติและพระคลังต่าง ๆ และสำเร็จราชการในสถานราชกิจเป็นผู้อุปถัมภ์ในส่วนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นเสร็จการประชุมเวลาราว ๗ ทุ่มเศษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้อาลักษณ

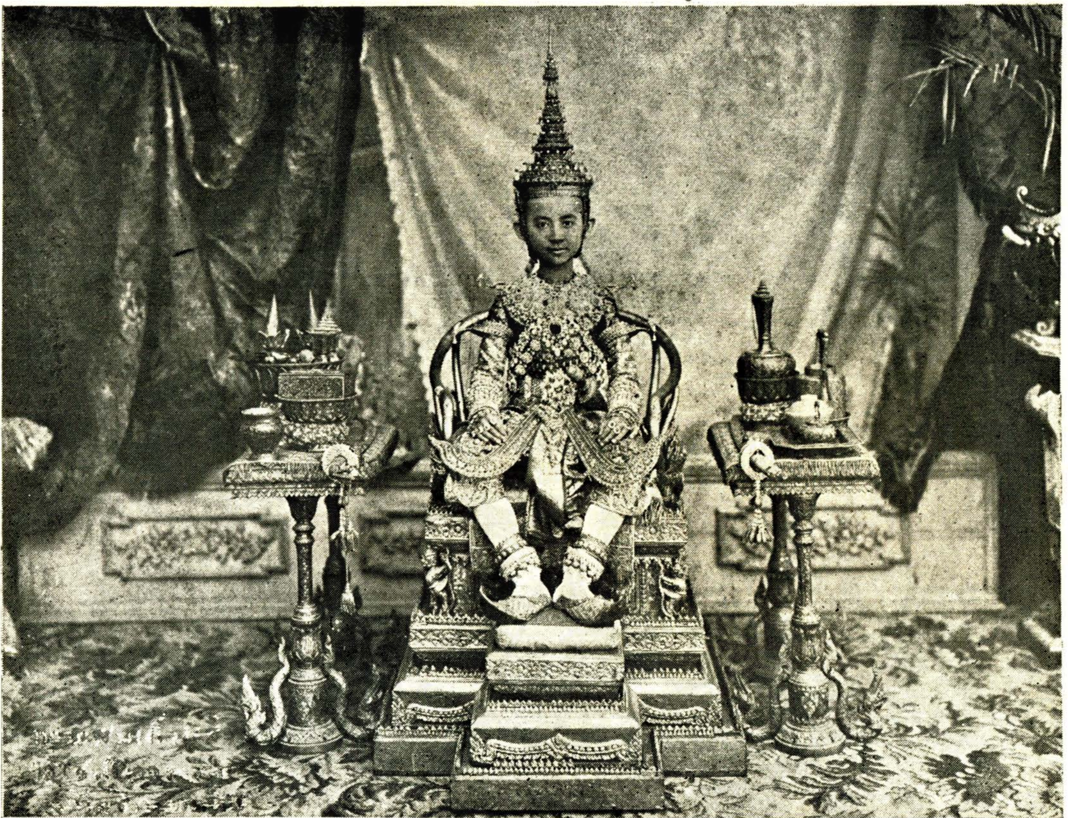
(๑) **เรื่องตอนประชุมถวายราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถามกรมหมื่นราชศักดิ**สโมสรท่านตรัสเล่าให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเปนสามเณรได้ประทับอยู่ในที่ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุมถ้วนถี่ละเอียดกว่าจดหมายเหตุที่เจ้าพระยาทิพากรวงศและเจ้าพระยามหินทรได้จดไว้ เนื้อความก็ไม่เคลื่อนคลาดกัน ความในจดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ และเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงกล่าวถึงการเลือกกรมพระราชวังบวร ฯ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน เห็นจะเปนเพราะแต่งหนังสือนั้นในเวลาผู้ซึ่งเกี่ยวข้องยังอยู่จึงไม่กล้ากล่าวถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่ประชุมนั้น ท่านเล่าเปนอย่างที่กล่าวมานี้ ทราบด้วยกันโดยมาก ต่อมาได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ ฯ เล่าเมื่อก่อนจะอสัญกรรมไม่ช้านักอีกครั้งหนึ่ง ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวร ฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศร์ ฯ ตรัส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศจดถวาย ให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม) แต่ยังเปนขุนสมุหโคจรนั่งเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และในเมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะถวายราชสมบัติแด่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกันด้วยความยินดีจริง แต่เมื่อเลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตดูผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่เห็นชอบโดยมาก ที่ยอมเปนด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศเท่านั้น.

จดคำปรึกษา แล้วนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถ ดังนี้ (๑)

"ศรีศุภมัศดุ พระพุทธศักราชอดีตกาล ชมัยสหัสสสังวัจฉร จตุสตาธฤก เอกาทศสังวัจฉรบัตยุบันกาล มังกรสังวัจฉรอัสยุชมาส ศุกรปักษ์ บรรณสิยดฤถีคุรุวาร บริเฉทกาลอุกฤษฐ์ เวลา ๔ ทุ่มทุติยบาท

กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ พระราชาคณะ พระวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยปรึกษาพร้อมกัน กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์พระสาสนโสภณ พระอมรโมลี พระราชาคณะคามวาสีและอรัญวาสีกับพระครูฐานานุกรมเปรียญทั้งปวงข้างฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายข้างพระราชอาณาจักร กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กรมหมื่นถาวรวรยศ กรมหมื่นวรศักดาพิศาล กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ กรมหมื่นภูมินทรภักดี กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ กรมหมื่นภูบดีราชหฤทัย กรมหมื่นภูวนัยนฤเบนทราธิบาล กรมหมื่นอักษรสารโสภณ กรมหมื่นเจริญผลพูนสวัสดิ์ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ์ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ พระวงศานุวงศ์ผู้น้อยที่ยังไม่ได้รับกรม กับข้าทูลละออง ฯ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก พระยามหาอำมาตย์ พระยาราชภักดี พระยาศรีพิพัฒน พระยาเพ็ชรพิชัย พระยาสีหราชเดโช พระยาสีหราชฤทธิไกร พระยาราชวรานุกูล (พระยาเทพประชุน) พระยา

๑. คำปรึกษานี้ได้มาแต่กรมราชเลขาธิการ และการที่เขียนคำปรึกษาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเช่นนี้ ทำตามเยี่ยงอย่างครั้งรัชชกาลที่ ๓ และรัชชกาลที่ ๔.

พระรูปสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร
ทรงเครื่องต้นวันสมโภชโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๑๓

อภัยรณฤทธิ์ พระยาอนุชิตชาญชัย พระยาสุรวงศวัยวัฒน์ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ พระยาศรีเสาวราช ท่านเจ้าพระยามุขมนตรี พระยามณเฑียรบาล พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาศิริไอศวรรย์ พระยาสุรินทรราชเสนี และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งพระพุทธจักรและพระราชอาณาจักร ประชุมในพระที่นั่งอนันตสมาคมปรึกษาพร้อมกันว่า พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสู่สวรรคตแล้ว และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ ทรงกอปด้วยพระวัยวุฒิปรีชาญาณสุรภาพ และทรงพระสติปัญญาพระเมตตามหาปรกมอันประเสริฐ สามารถเป็นบรมสาสนูปถัมภกพระพุทธสาสนา สมควรที่จะดำรงราชสมบัติปกป้องพระมหานครขอบขัณฑเสมา สมณพราหมณาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ด้วยพระบุญฤทธิมหาบารมีอันสั่งสมมา หาผู้จะเสมอมิได้ จึงกราบทูลอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ ขึ้นผ่านพิภพมไหศวรรยาธิบัติ ถวัลยราชประเพณีสืบศรีสุริยสันติวงศ ดำรงพิภพมณฑล สกลกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร มหินทรายุธยามหาดิลกภพนพรัตนราศี มหานครบวรราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถานอันอำพลด้วยสามนตประเทศนานา มหาไพบูลยพิศาลราชเจ้าสีมาอาณาเขตต์มณฑลทั้งปวงโดยบุรพประเพณีพระมหากษัตราธิราชเจ้าสืบ ๆ มา"

ในกลางคืนวันนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศสั่งให้ตั้งกองล้อมวงที่วังใหม่เหนือพระราชวังบวร ๆ อันเป็นที่ประทับกรมหมื่นบวรวิชัยชาญอีก

แห่งหนึ่ง (๑) และสั่งให้เชิญเสด็จพระองค์เจ้าเณรคัคณางคยุคล กับพระองค์เจ้าเณรทวีถวัลยลาภลาผนวช เพื่อจะได้ประคองพระโกษฐ์พระบรมศพในกระบวนแห่เมื่อวันรุ่งขึ้น (๒)

ณวันศุกร์ เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ เจ้าพนักงานจัดเตรียมการสรงสการพระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และที่ประดิษฐานพระบรมศพพร้อมเสร็จ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันณพระที่นั่งอนันตสมาคมแต่เวลาเช้า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงให้พระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์ไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถที่พระตำหนักสวนกุหลาบ (๓) ในเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ กำลังยังอ่อนเพลียมากด้วยทรงพระประชวรมากว่าเดือน และซ้ำประสพทรงโศกศัลย์แรงกล้าไม่สามารถจะทรงพระราชดำเนินได้ ต้องเชิญเสด็จทรงพระเก้าอี้หามขึ้นไป

---

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้อยู่ริมคลองโรงไหมฝั่งเหนือ ตรงที่สร้างโรงพยาบาลทหารบกบัดนี้.

(๒) พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประคองโกษฐพระบรมศพ ได้ดำรัสสั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถแต่วันแรกทรงพระประชวร ผู้อื่นหาได้ทราบพระราชประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ มาประชวรเสียด้วยตลอดมา การเรื่องนี้จึงมิได้เปนไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอที่โสกันต์แล้วทรงผนวชเปนสามเณรอยู่ทั้ง ๗ พระองค์ ที่เลือก ๒ พระองค์ นั้นเพราะพระองค์เจ้าคัคณางคยุคล คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร เปนหลานเลี้ยงของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม พระองค์เจ้าทวีถวัลยลาภ คือกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ เปนหลานตัวเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก.

(๓) การที่ให้พระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์ไปเชิญเสด็จนั้น ทำตามแบบอย่างครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านภิภพ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ เวลานั้นเปนเจ้าพระยาพระคลัง หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งเปนบุตร เวลานั้นเปนจมื่นราชามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

จนในพระที่นั่งภานุมาศจำรูญที่สรงพระบรมศพ พอทอดพระเนตรเห็นพระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยกพระหัตถ์ขึ้นถวายบังคมเท่านั้นแล้วก็ทรงสลบนิ่งแน่ไป เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งเสด็จอยู่ที่นั่นกับหมอที่ตามเสด็จกำกับเข้าไป ช่วยกันแก้ไขพอฟื้นคืนได้สมประฤดี แต่พระกำลังยังอ่อนนักไม่สามารถจะเคลื่อนพระองค์จากเก้าอี้ได้ จึงมีรับสั่งขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ ถวายน้ำสรงทรงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านายผู้ใหญ่เห็นว่าจะให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่นั่นต่อไป เกรงพระอาการประชวรจะกลับกำเริบขึ้น จึงสั่งให้เชิญเสด็จมายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งได้จัดห้องในพระฉากข้างด้านตะวันออกไว้เป็นที่ประทับ ระหว่างเวลากว่าจะได้ทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมนเทียร(๑) ทางโน้นเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์สรงน้ำทรงเครื่องพระบรมศพ แล้วเชิญลงพระลองเงินแห่พระบรมศพเป็นกระบวรมา ออกประตูสนามราชกิจ เชิญพระโกษฐขึ้นตั้งบนพระยานนุมาศสามลำคาน ประกอบพระโกษฐทองใหญ่ มีพระมหาเศวตฉัตรกั้น แห่กระบวรใหญ่ไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เชิญพระโกษฐพระบรมศพขึ้นประดิษฐานเหนือแว่นฟ้าทองคำ ในมหาปราสาทด้านตะวันตกตั้งเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค ตั้งเตียงพระสงฆ์สวดอภิธรรม ๒ เตียง และมีนางร้องไห้มีเครื่องประโคมตามอย่างพระบรมศพแต่ก่อน

---

(๑) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาก่อนทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน แต่เมื่อในรัชชกาลที่ ๔ เวลาระหว่างเฉลิมพระราชมนเทียรถึงเดือนครึ่ง จึงปลูกพลับพลาถวายเบนที่ประทับที่โรงแสงใน เพื่อให้ทรงสำราญกว่าประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ และบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณด้วยประการต่าง ๆ ทุกวันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสมภพในรัชกาลที่ ๑ เมื่อณวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวด ตรงกับ วันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗

เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อณวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ค่ำ ๑ ปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔

เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชนมายุ ๖๕ ปี